

Чужди военни контингенти и войски по Долен Дунав в периода края на IX – средата на XI век

Foreign Military Contingents and Troops on the Lower Danube in the Period late 9th – mid 11th Century

Самуил Камбуров

Институт за балканистика с център по тракология „Проф. Александър Фол“
Българска академия на науките

Абстракт: Целта на настоящото изследване е да се разгледат и анализират данните за присъствието на чужди за Балканите военни контингенти и войски в периода от края на IX – средата на XI в. Особено внимание е обърнато на елементите на въоръжението с акцент върху хладните клинови оръжия. Разгледана е информацията, налична в писмените извори и от материалните свидетелства, която доказва в някаква степен присъствието на „външни“ за Византия и Първото българско царство компоненти на военното дело. Основни акценти в публикацията са данните за присъствието на войски и наемници от Северна Европа в балканските територии, а също така и информацията, която имаме за масовите къснономадски рейдове през XI в. в земите на Долен Дунав.

Ключови думи: Ранно средновековие, варяги, късни номади, Балкани, Византия, Първо българско царство, военно дело

Keywords: Early Middle Ages, Varangians, late nomads, Balkans, Byzantine Empire, First Bulgarian Kingdom, warfare

Dr Samuil Kamburov; An Assistant Professor in the Institute of Balkan Studies and Center of Thracology; member of the Department 'Digital cultural heritage'; historian and archaeologist. E-mail: sami4ar@gmail.com

Разглежданият период е изключително динамичен по отношение на военни кампании, набези и наемничество в земите по Долен Дунав. От края на IX – началото на X в. т.нар. късни номади, или по-конкретно маджари и печенеги започват да преминават южно от Дунав. Някои от тях са били използвани за наемници, какъвто е примерът със събитията през 894 г., когато византийците търсят подкрепа от маджарите срещу войските на цар Симеон след възникналия конфликт между Византия и Първото българско царство поради преместването на тържището за български стоки от Константинопол в Солун. В самия край на IX в. се осъществяват и едни от първите контакти между печенеги, българи и маджари, когато Симеон, укре-

пен в крепостта Мундрага (предполага се, че тя се е намирала при Мадара), сключва съюз с печенегите и разбива маджарите, като по този начин ги изтласква към Централна Европа.

Изследването хвърля светлина и върху данните за присъствието на войски и наемници от Северна Европа в балканските територии. През втората половина на X в., след консолидацията на племената в Южна Русия и възникването на Киевска Рус, Балканите стават обект на набези основно от страна на варягорусите. Става въпрос за походите на киевския княз Светослав I Игоревич (963 – 972) в периода 968 – 971 г. към българските земи и Константинопол при управлението на византийския император Йоан Цимисхи (969 – 976).

Чуждите войски, оставили своя следа в региона на Долен Дунав, през разглеждания период най-общо биха могли да се обособят в две отделни групи – късни номади (маджари, печенеги и узи) и варяги. Една част от елементите на въоръжението от земите на Долен Дунав от периода края IX – средата на XI в. би могла да се погледне и през призмата на арабското (близкоизточното) военно дело¹. То без съмнение е оказало влияние и върху развитието на местното византийско военно изкуство. Източната римска империя е мултикултурна. В нея са преплетени многобройни културни явления и традиции на обширни територии в Източна Европа и Азия.

Следва да обърнем внимание първо на сведенията от исторически извори и археологически находки на елементи на въоръжението, свързани с късните номади поради факта, че техните набези в земите южно от Дунав от края на IX – началото на X в. са с няколко десетилетия по-ранни от първите сигурни сухопътни военни походи на варягите на Балканите от втората половина на X в. Тук е необходимо да се уточни, че масовите печенежки нашествия от североизток към те-

риториите на Долен Дунав започват малко по-късно – през първата половина на XI в.

Споменатите в началото исторически събития са свидетелство за това, че още в края на IX – първата половина на X в. т.нар. „късни номади“ преминават южно от Долен Дунав. Известно е, че през 944 г., при управлението на цар Петър I (927 – 969), печенегите преминават южно от Дунав и опустошават североизточните предели на Първото българско царство. Съществуват и данни, че печенегите са участвали като наемници в походите на русите на киевския княз Светослав в периода 968 – 971 г.² През 20-те години на XI в., при управлението на император Константин VIII (1025 – 1028), се регистрира масово изтегляне на населението южно от р. Дунав към естествено укрепените височини, тъй като тогава започват масовите печенежки нашествия откъм североизточната граница на Византия. През 60-те години на същото столетие към набезите на късните номади се присъединяват и узите³, а в края на XI в. в земите на Долен Дунав се появяват и куманите. Тук трябва да се отбележи, че последните не са разгледани подробно в настоящото изследване, тъй като те се появяват малко по-късно на Балканите – в самия край на XI и най-вече от началото на XII в. Масово куманите се появяват в земите на Долен Дунав от 90-те години на XI в. За тяхното военно присъствие има данни до края на XIII в., след което една част от тях влизат в състава на Византия, а друга са покръстени от Римокатолическата църква. Също така хладните оръжия (сабите), използвани от куманите, по своята морфология се отнасят към характерните за Късното средновековие образци.

Основните писмени сведения за късните номади са оставени от Лъв VI Философ (*Тактика*)⁴, Константин VII Багренородни (*За управлението на империята*)⁵, Йоан Скилица⁶, Анна Комнина (*Алексиада*)⁷, Йоан

¹ Georgiev 2008: 353-364; Yotov 2004: 9-58; Rabovyanov 2011: 73-86; Yotov 2011; Rabovyanov 2013: 99-114; Yotov 2014; Yotov 2015: 233-241; Popov 2016: 109-112.

² Zlatarski 1971: 576-577; Ivanov, Ivanov 2015: 26.

³ Matanov 2022: 149.

⁴ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1961: 166-174.

⁵ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 198-220.

⁶ Tsamakda 2002.

⁷ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1972: 54-94.

Зонара (*История*)⁸, Михаил Аталиат (*История*)⁹, „Повесть временных лет“¹⁰ и др.

По отношение на маджарите би могло да се отбележи, че те са единственият клон от голямото семейство на фино-угрите, който, откъсвайки се от географската родина на предците си, е започнал отделен процес на развитие в различно етническо и културно пространство, характерно за номадските общности¹¹.

Военият трактат *Тактика* на Лъв VI Философ дава интересни сведения за въоръжението на маджарите. Описвайки въоръжението на т.нар. „турки“ (Τούρκοι¹²), които всъщност са унгарските племена или т.нар. „маджари“, Лъв VI на практика показва, че между въоръжението и военното дело на българите и маджари няма разлика: „Сега ще говорим за уредбата и строя на турките, който малко или никак не се отличава от този на българите“¹³.

Особено важни са сведенията, които авторът дава във връзка с въоръжението на аварите и „турките“, което според него не се различавало особено от това на българите. Вероятно поводът за интереса в текста на трактата да не попада конкретно върху българите, а да се акцентира върху маджарите е продиктуван от факта, че българите наскоро са приели християнството именно от Византия, което вече не ги прави варвари и езичници. Това може да се установи от следния откъс от глава XVIII:

„Но понеже българите възприеха мира в Христа и в негово име приеха една и съща вяра с ромеите, след стълкновението поради нарушаване на клетвата ние вече не мислим да се въоръжаваме срещу тях, тъй като против Бога вече бихме предприели военни действия против тях. Затова сега не желаем да описваме нито техния строй срещу нас,

нито нашия срещу тях, понеже те са наши братя поради еднаквата вяра и обещава да слушат нашите съвети“¹⁴.

Под „нарушаване на клетвата“ Лъв VI има предвид нарушения от страна на българите мирен договор между България и Византия от 865 г.

Не по този начин стоят нещата с маджарите или „турките“, които в очите на византийците са езичници и с тях би могло да се води война. Трябва да се отбележи, че в този период маджарите са съюзници на Византия. В този византийски извор мечовете/сабите са споменати като едно от основните оръжия за близък бой на унгарските племена. Това се разбира в следния откъс от глава XVIII на *Тактика*:

„Въоръжени са с мечове, ризници, лъкове и дълги копия. Поради това повечето от тях имат двойно въоръжение в битките, като носят копията на раменете си и държат лъковете в ръце, служейки си и с едните, и с другите според случая, който им се представя. Когато са преследвани, те надвиват главно с лъковете си“¹⁵.

Поради прокарвания през цялото време знак за равенство между българите и маджари би следвало този вид оръжия да са характерни и за въоръжението на българите.

Другите представители на т.нар. късни номади – печенегите за първи път са регистрирани още в началото на IX в., в земите между р. Волга и р. Днепър, заедно с маджарите. Едно от най-ранните споменавания на наименованието „печенеги“ е използвано в съчинението *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon*, описващо събития от края на IX в.¹⁶ Печенегите са споменати и в „Повесть временных лет“ на монаха Нестор от Киевско-Печорската лавра във връзка със сключването на мирен договор с княза на русите Игор

⁸ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1968: 197-203.

⁹ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1965: 161-197.

¹⁰ Povest' vremennykh let 2012.

¹¹ Spinei 2022: 15.

¹² С този термин и в новогръцки език може да се обозначат „тюрките“, т.е. тюркско племе (б.р.).

¹³ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1961: 168.

¹⁴ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1961: 168.

¹⁵ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1961: 168.

¹⁶ Kurze 1890: 131-132.

(912 – 945) през 915 г.¹⁷ От данните, които дава император Константин VII Багренородни през X в., разбираме, че под етнонима печенег се има предвид не единен народ, а съюз от осем племена – четири от тях обитават земите източно от р. Днепър, другите – западно от същата река¹⁸. Постепенно печенежката племенна система се променя към средата на XI в. поради демографския прираст и отделянето на някои кланове. Усядането им в териториите на Черноморските степи ги превръща в стратегически фактор в региона, тъй като те се разполагат в земите между няколко регионални сили – Киевска Рус, Византия и Първото българско царство. Всяка една от тях се опитва да ги привлече в качеството им на съюзници или на военни наемници, а печенегите се възползват от това и често променят позициите си¹⁹.

Основна военна единица при маджари и печенег, както и при останалите степни номадски народи е кавалерията. Леката и маневрена къснономадска конница използвала в близък бой основно специфичен тип саби – т.нар. „унгарски тип“. Тяхното първоначално попадане в териториите на Долен Дунав би следвало да се обвърже с маджарските нашествия в първите години от управлението на цар Симеон (893 – 927)²⁰. Реално т.нар. „унгарски тип“ са характерни като цяло за къснономадското военно дело и въоръжение в степните региони на Източна Европа в периода IX – XI в., като териториалното им разпространение се проследява на запад до Централна Европа. В повечето случаи общата дължина на този тип саби варира между 75 – 95 см. Извивката на ръкохватката спрямо заточената част на острието е добре изразена. В повечето случаи крайниците на ръкохватките им (ефесът) са с крушовидна форма. Предпазителите на образците от „унгарски тип“, обикновено са с леко извити надолу към острието рамене и завършват

със сферични краища. Едноострият клин е с плавна и елегантна извивка. Той завършва с двустранно заточен връх, отделен от едноостратата част на острието чрез елман²¹. Някои изследователи поставят под съмнение употребата на този тип саби единствено от маджарите. Н. Мерперт категорично отхвърля идеята, че „унгарският тип“ са използвани само и единствено от маджарите²². Идеята, че даден вид оръжия или конкретно саби принадлежат единствено на точно определена етническа група и че наличието им трябва да подсказва присъствието именно на тази група, е несъстоятелна. Вследствие на търговски обмен, военна плячка, дар или заимстване на технологията на производство (във вид на имитации) е възможно едни и същи образци на елементи на въоръжението да са употребявани от различни етнически групи. Не бива да се пренебрегва и хронологическият фактор, тъй като е напълно възможно някои от хладните клинови оръжия да са били в употреба значителен период от време. Това се обуславя както от сложната и скъпата им изработка, така и от символизма, който „носят“ като инсигнии на властта, символ на родова памет или на религиозна принадлежност. Въпреки това в някои отношения използването на етноними спомага за разграничаването на един тип оръжия от друг. Например само от българските земи за периода VII – XI в. са известни три различни типа саби, един от които е споменатият „унгарски/къснономадски тип“. Допълнителна трудност при изследването на ранносредновековните саби от българските земи е фактът, че голяма част от тях са случайни находки (липсва археологическа среда на намиране).

Най-общо този тип ранносредновековни саби се дели на две групи – кобански и унгарски²³. Първата се отличава с богата декорация на ръкохватките. Към този тип именно спада изключително представител-

¹⁷ *Povest' vremennykh let* 2012: 30; *Ivanov, Ivanov* 2015: 18. Хрониката е съставена през второто десетилетие на XII в.

¹⁸ *Gratski izvori za balgarskata istoriya* 1964: 212-213.

¹⁹ *Pálóczi-Horváth* 1989: 16.

²⁰ *Yotov* 2008: 327-338.

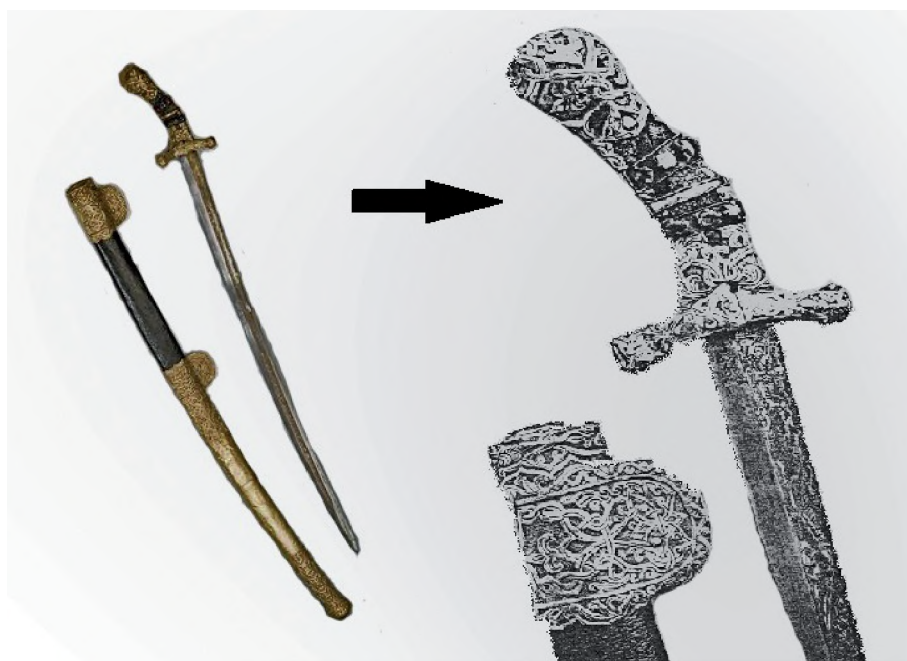
²¹ *Kirpichnikov* 1966: 67-68.

²² *Merpert* 1955: 131-168.

²³ *Schulze-Dörrlamm* 1984: 473-514.

ният образец, известен като „Сабята на Карл Велики“, съхраняван в Kunsthistorisches Museum, Виена (**Фиг. 1**)²⁴. Общата ѝ дължина е 86,5 см и е с тегло от 730 гр. Някои изследователи я датират IX – X в., докато други предполагат, че е изработена много по-късно – през XII в.²⁵ Ръкохватката ѝ е от дърво, покрито с позлатено сребро и скъпоценни камъни. Повърхността ѝ е богато декорирана с флорални мотиви. Предпазителят е с леко извити надолу рамене, завършващи със сферични краища. Той също е позлатен и украсен с щамповани растителни орнаменти. Острието е с плавна и елегантна извивка. Върху него са инкрустирани фигури,

изработени от златни нишки. Те представят битка между дракони. Изключително добре е запазена ножницата на сабята и скобите за окачване. Формата на предпазителя на това изключително оръжие, наподобява тази на образците от тип 3А от типологията на предпазители на саби на В. Йотов. Този тип конструктивни елементи са особено характерни за т.нар. „унгарски тип“ саби (**Фиг. 2**)²⁶. Към този тип хладни клинови оръжия се отнасят и представителните образци от Gesztered (Унгария) – датиран в X – XI в. (**Фиг. 3a**)²⁷, от двоен катакомбен гроб № 10 на мъж и жена в аланския некропол Martan-Chu (Северен Кавказ), отново от IX – X в. (**Фиг. 3b**)²⁸ и от

Фигура 1. Сабя от Kunsthistorisches Museum, Виена (Fillitz 1971: cat. № 162; Der „Säbel Karls des Großen“ - https://www.europeana.eu/en/item/15502/SK_WS_XIII_5 (29.05.2023))

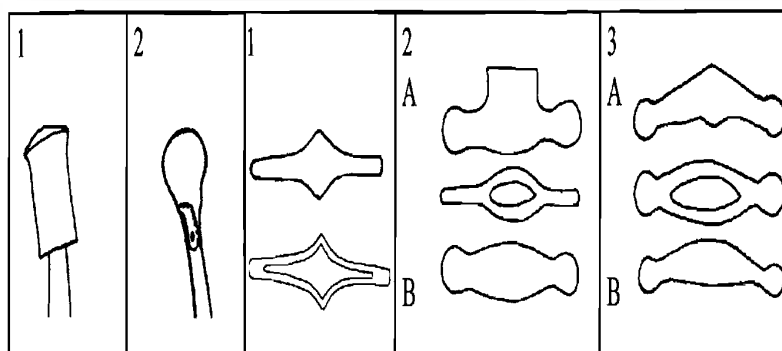
Figure 1. Saber from Kunsthistorisches Museum, Vienna (Fillitz 1971: cat. № 162; Der „Säbel Karls des Großen“ - https://www.europeana.eu/en/item/15502/SK_WS_XIII_5 (29.05.2023))

²⁴ Fillitz 1971: cat. № 162; Der „Säbel Karls des Großen“ – https://www.europeana.eu/en/item/15502/SK_WS_XIII_5 (29.05.2023).

²⁵ Kirpichnikov 1966: 64-65; Oakeshott 1960: 167-169.

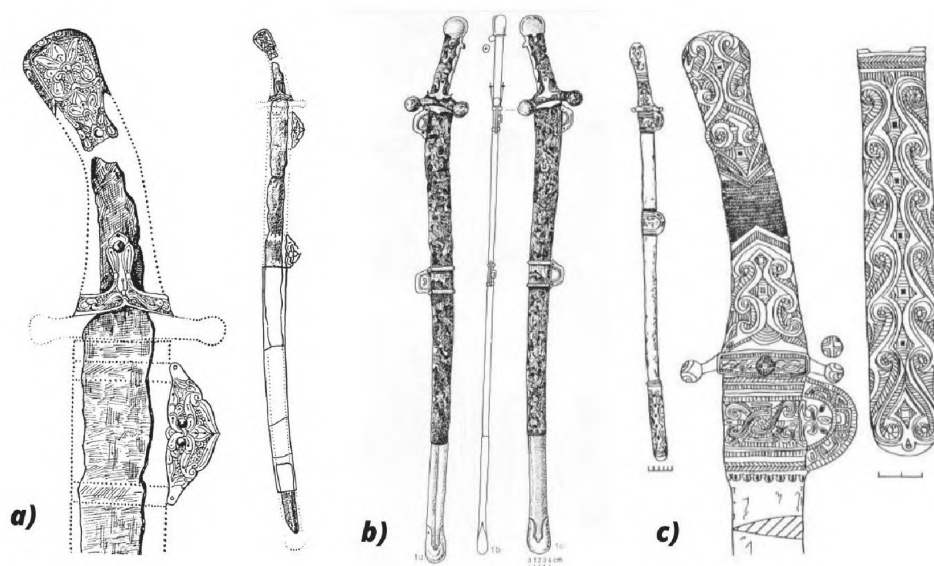
²⁶ Yotov 2004: 71, tabl. 9.

²⁷ Fettich 1937: pl. 68; Dienes 1972: fig. 4; Alexander 2001: 213, fig.13.

Фигура 2. Типология на накрайници за ръкохватки и предпазители на ранносредновековни саби по В. Йотов (Yotov 2004: 71, tabl. 9)

Figure 2. Typology of pommels and cross-guards of early medieval sabers by V. Yotov (Yotov 2004: 71, tabl. 9)

Фигура 3. Представителни саби от: **a.** Gesztered (Унгария) (Fettich 1937: pl. 68; Dienes 1972: fig. 4; Alexander 2001: 213, fig.13); **b.** гроб № 10 в некропола Martan-Chu (Северен Кавказ) (Vinogradov 1983: 212–213, Abb.2, Abb.3, 1 a–c; Yotov 2008: 321–327); **c.** катакомба № 41 в некропола Кольцо-гора (Северен Кавказ) (Savenko 1986: 80; Kaminskiy, Kaminskaya-Tsokur 1997: 61–69)

Figure 3. Representative sabers from: **a.** Gesztered (Hungary) (Fettich 1937: pl. 68; Dienes 1972: fig. 4; Alexander 2001: 213, fig.13); **b.** grave № 10 in necropolis Martan-Chu (North Caucasus) (Vinogradov 1983: 212–213, Abb.2, Abb.3, 1 a–c; Yotov 2008: 321–327); **c.** catacomb № 41 in necropolis Kol'tso-gora (North Caucasus) (Savenko 1986: 80; Kaminskiy, Kaminskaya-Tsokur 1997: 61–69)

катакомба № 41 в аланския некропол Кольцо-гора (Северен Кавказ) с датировка във втората половина на XI в (Фиг. 3c)²⁹.

От българските земи към т.нар. „късно-номадски тип“ от периода IX – XI в. се отнасят няколко образци, открити в Североизточна България. Сред тях са: сабя от Дебрене

(обл. Добрич) с обща дължина 85 см – открита в пласта на ранносредновековно селище, възникнало върху късноантична крепост и датирано в края на IX – X в. (Фиг. 4a)³⁰; сабя от с. Яребица (общ. Дулово) с обща дължина 92 см (Фиг. 4b)³¹; сабя от крепостта Попина (обл. Силистра) с обща дължина 83 см (Фиг.

²⁸ Vinogradov 1983: 212–213, Abb.2, Abb.3, 1 a–c; Yotov 2008: 327–338.

²⁹ Savenko 1986: 80; Kaminskiy, Kaminskaya-Tsokur 1997: 61–69.

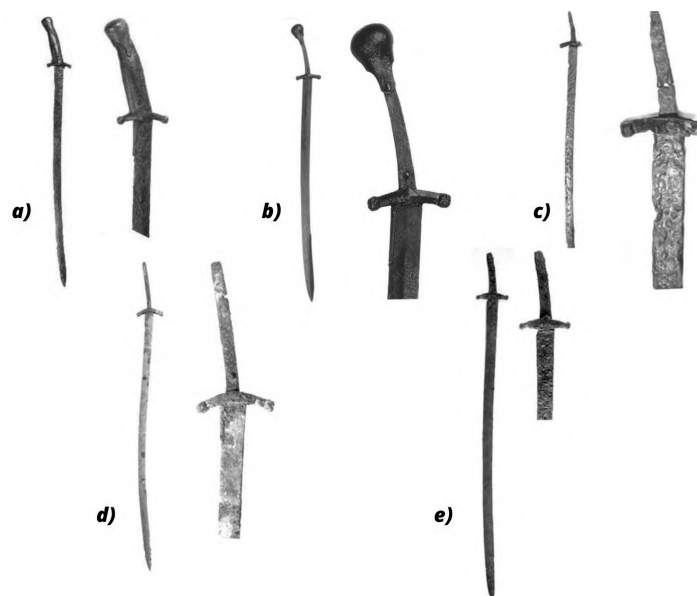
³⁰ Yotov 1992: 141–145; Yotov 2004: 66, cat. № 456; Yotov 2008: 329, fig. 1.

³¹ Kanev 2002: 119–122, obr. 1; Yotov 2004: 68, cat. № 457; Zlatkov 2014: 164–165.

4с)³²; две саби с неизвестно местонамиране от Североизточна България, съответно с дължини 89 см и 85 см, съхранявани в Археологически музей на Варна (Фиг. 4d, e)³³; сабя от западните покрайнини на Външния град на Плиска с обща дължина 100 см (Фиг. 5a)³⁴; сабя от с. Цани Гинчево (общ. Нови Пазар) дълга 99,5 см (Фиг. 5b)³⁵ и сабя от м. „Фисека“ до с. Черенча (обл. Шумен) (Фиг. 5c)³⁶. Заедно с последния образец е намерена желязна аркадовидна шпора със сребърни набивки. Предполага се, че шпорите не са били използвани от номадските народи. Те обаче са характерни за тежката византийска кавалерия. Това дава основание на изследователите да предположат, че намирането

на сабя от този тип и шпора на едно място би трябвало да се свърже с наличието на две различни групи конници. Това, от своя страна, е възможно да маркира полесражение между византийски и печенежки войски към средата на XI в. Както е добре известно от археологическите данни и сведенията в писмените извори, именно през този период североизточните предели на днешните български земи биват засегнати от печенежките нашествия.

Като самостоятелни находки в българските земи са намерени и няколко предпазителя на саби от този тип. Сред тях са: образец с неизвестно местонамиране, изработен от желязо със следи от посребряване (Фиг.

Фигура 4. Саби от: **a.** Дебрене (обл. Добрич) (Yotov 1992: 141–145; Yotov 2004: 66, cat. № 456; Yotov 2008: 329, fig. 1.); **b.** Яребица (общ. Дулово) (Kanev 2002: 119–122, obr. 1; Yotov 2004: 68, cat. № 457; Zlatkov 2014: 164–165); **c.** крепостта Попина (обл. Силистра) (Yotov 2004: cat. № 458);

d. неизвестно местонамиране от Североизточна България (Yotov 2004: cat. № 459);

e. неизвестно местонамиране от Североизточна България (Yotov 2004: cat. № 461)

Figure 4. Sabers from: **a.** Debrene (Dobrich Province) (Yotov 1992: 141–145; Yotov 2004: 66, cat. № 456; Yotov 2008: 329, fig. 1.); **b.** Yarebitsa (Dulovo Municipality) (Kanev 2002: 119–122, obr. 1; Yotov 2004: 68, cat. № 457; Zlatkov 2014: 164–165); **c.** Popina fortress (Silistra Province) (Yotov 2004: cat. № 458); **d.** the unknown location in Northeast Bulgaria (Yotov 2004: cat. № 459); **e.** the unknown location in Northeast Bulgaria (Yotov 2004: cat. № 461)

³² Yotov 2004: cat. № 458.

³³ Yotov 2004: cat. № 459, cat. № 461.

³⁴ Doncheva, Totev 2011: 123–124, fig. 1, fig. 2, 1; Zlatkov 2014: 162–163. Степента на запазеност е известно основание изследователите да предполагат, че вероятно е от разрушен гроб. Въпреки това оръжието е случайна находка. Заедно със сабята е открит и пълен комплект от допълнителни елементи, служещи за нейното окачване и носене, а именно: желязна халка с елипсовидна пластина, две полукръгли пластини за прикачване на кожения ремък и ремъчен разделител.

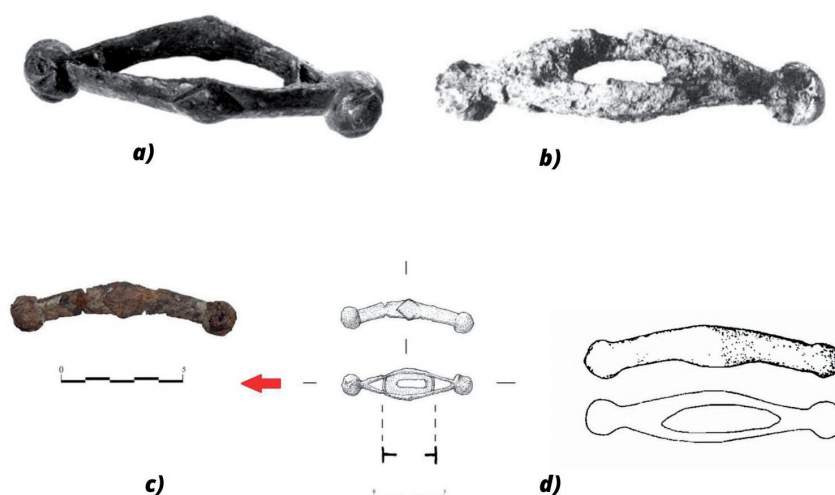
³⁵ Yotov 2004: cat. № 462; Atanasov, Stoychev, Doncheva 2004: 73–75. Върху предпазителя ѝ се откриват следи от посребряване.

³⁶ Doncheva, Totev (in print).

Фигура 5. Саби от: **a.** западните покрайнини на Външния град на Плиска (Doncheva, Totev 2011: 123–124, fig. 1, fig.2, 1; Zlatkov 2014: 162–163); **b.** Цани Гинчево (общ. Нови Пазар) (Yotov 2004: cat. № 462; Atanasov, Stoychev, Doncheva 2004: 73–75); **c.** местност „Фисека“ до с. Черенча (обл. Шумен) (Doncheva, Totev (под печат))

Figure 5. Sabers from: **a.** the western outskirts of the Outer Town of Pliska (Doncheva, Totev 2011: 123–124, fig. 1, fig.2, 1; Zlatkov 2014: 162–163); **b.** Tsani Ginchevo (Novi Pazar Municipality) (Yotov 2004: cat. № 462; Atanasov, Stoychev, Doncheva 2004: 73–75); **c.** locality „Fiseka“ to the village of Cherencha (Shumen Province) (Doncheva, Totev (in print))

Фигура 6. Предпазители на саби от: **a.** неизвестно местонамиране от Североизточна България (Kanev 2002: 119–122, obr.3; Yotov 2004: cat. № 482); **b.** т.нар. „Граждански комплекс“ в местността Селище, при Външния град на Велики Преслав (Bonev 1993: 75, obr. 13a; Konstantinov 2011: 298, cat. № 1); **c.** крепост „Хоталич“ до Севлиево (Rabovyanov 2019: 124, obr. 2, obr. 3); **d.** ранносредновековното селище при Одърци (Doncheva-Petkova 1999: cat. № 742; Yotov 2004: cat. № 485)

Figure 6. Saber's cross-guards from: **a.** the unknown location in Northeast Bulgaria (Kanev 2002: 119–122, obr.3; Yotov 2004: cat. № 482); **b.** „Civil Complex“ in the locality of Selishte, at the Outer Town of Veliki Preslav (Bonev 1993: 75, obr. 13a; Konstantinov 2011: 298, cat. № 1); **c.** fortress „Hotalic“ near Sevlievo (Rabovyanov 2019: 124, obr. 2, obr. 3); **d.** the early medieval settlement at Odartsi (Doncheva-Petkova 1999: cat. № 742; Yotov 2004: cat. № 485)

6a)³⁷; предпазител намерен в т.нар. „Граждански комплекс“ в местността Селище, при Външния град на Велики Преслав (Фиг. 6b)³⁸; образец, открит по време на археологически проучвания на късноантичната и средновековна крепост „Хоталич“ до Севлиево (Фиг. 6c)³⁹; предпазител от ранносредновековното селище при Одърци (Фиг. 6d)⁴⁰. От Одърци са известни още два предпазителя. Единият е аналогичен на горния. Вторият е с по-малък отвор за ръкохватката, с краища, оформени като пресечени пирамиди. Раменете му са слабо извити. Той е датиран в първата половина на XI в., от периода на т.нар. „печенежки“ нашествия, и е без аналог в българските земи. Прави впечатление, че основната концентрация на находки на ранносредновековни саби и техни конструктивни елементи от българските земи попада в днешна Североизточна България. Част от тях са открити в обекти, за които има сигурни данни за присъствието на „късни номади“. Такива например са Преслав, Одърци и Стърмен. Основните следи, по които се установява присъствието на печенеги в земите на Долен Дунав и особено в североизточните райони на България са някои, характерни единствено за тях, елементи на конската сбруя и керамика. Такива са котлите с вътрешни уши – „печенежки тип“, стремената с кръгла халка и заострено наверхие, псалии, едноставни зъбалци на юзди, апликации, изработени от мед или сребро със сърцевидна или кръгла форма. Всички тези находки в селищата, където са открити и част от споменатите по-горе оръжия, дават основание да се предполага, че те са били част от къснономадското нападателно въоръжение.

Находките на елементи, свързани с окачването на оръжието към кожения ремък са

представени от няколко метални апликации и накрайник на ножница (Фиг. 7a)⁴¹. Всички те са датирани в периода IX – X в. Две от апликациите са изработени от желязо. Едната е открита до сабята от Дебрене, а другата, в крепостта до село Изворово (обл. Добрич). Интерес представляват и три апликации от ремък за окачване, изработени от бронз. Две от тях са от Североизточна България с неизвестно местонамиране (Фиг. 7b, c)⁴², а третата е открита в Дръстър (Фиг. 7d)⁴³ и намира паралел с друга подобна апликация от представената сабя от Gesztered (Унгария).

Етническите и демографски промени през XI – XII в. в земите на Долен Дунав биха могли да обяснят находките на образци от разглежданите оръжия, свързани с късните номади. През 971 г. император Йоан Цимисхи превзема Преслав – столицата на Първото българско царство. През този период България губи цялата източна половина от владенията си. След окончателното овладяване на българските територии от Византия през 1018 г. българските земи са разделени на теми според византийската териториално-административна система. Централна Северна и Североизточна България образуват темата Паристрион. Северозападните, западните и югозападните български земи са включени в тема България. Останалите теми, обхващащи завладените български територии, са Стримон, Филипопол, Македония и Тракия. Те включват югозападните, горнотракийските, югоизточните и южните западнотерноморски български територии. Границата между темите Паристрион и Филипопол преминава по билото на Стара планина. Както беше споменато в началото, масовите печенежки нашествия към византийските владения започват през първата половина

³⁷ Kanev 2002: 119-122, obr.3; Yotov 2004: cat. № 482. Съхранява се във фонда на НИМ – София. В централната част на предпазителя има изтъкнал ромб.

³⁸ Bonev 1993: 75, obr. 13a; Konstantinov 2011: 298, cat. № 1. Предпазителът е с издължена ладиевидна форма, с извити рамене, завършващи с кръгли сфери.

³⁹ Rabovyanov 2019: 124, obr. 2, obr. 3.

⁴⁰ Doncheva-Petkova 1999: cat. № 742; Yotov 2004: cat. № 485.

⁴¹ Stanilov 1999: 37-38, cat. № 20; Yotov 2004: 72, cat. № 497. Накрайникът на ножница е открит в крепостта при с. Цар Асен, обл. Силистра. Намира паралели с накрайника на ножница на сабята от гроб № 10 в аланския некропол Martan-Chu (Северен Кавказ).

⁴² Fehér 1938: 36, obr. 96; Stanilov 1999: 36-38, obr. 2; Yotov 2004: 71, cat. № 494, cat. № 495; Zlatkov 2014: 166.

⁴³ Stanilov 1999: 36-37, cat. № 19; Yotov 2004: 72, cat. № 496.

Фигура 7. Елементи, свързани с окачването на оръжието: **a.** накрайник на ножница от крепостта при с. Цар Асен, обл. Силистра (Stanilov 1999: 37–38, cat. № 20; Yotov 2004: 72, cat. № 497); **b.** апликация от ремък за окачване от Североизточна България с неизвестно местонамиране (Fehér 1938: 36, obr. 9б; Stanilov 1999: 36–38, obr. 2; Yotov 2004, 71, cat. № 494; Zlatkov 2014: 166); **c.** апликация от ремък за окачване от Североизточна България с неизвестно местонамиране (Fehér 1938: 36, obr. 9б; Stanilov 1999: 36–38, obr. 2; Yotov 2004: 71, cat. № 495; Zlatkov 2014: 166); **d.** апликация от ремък за окачване от Дръстър (Stanilov 1999: 36–37, cat. № 19; Yotov 2004: 72, cat. № 496)

Figure 7. Elements related to the suspension of the weapon: **a.** scabbard tip from the fortress at the village of Tsar Asen (Silistra Province) (Stanilov 1999: 37–38, cat. № 20; Yotov 2004: 72, cat. № 497); **b.** application from a hanging strap from Northeastern Bulgaria with an unknown location (Fehér 1938: 36, obr. 9б; Stanilov 1999: 36–38, obr. 2; Yotov 2004, 71, cat. № 494; Zlatkov 2014: 166); **c.** application from a hanging strap from Northeastern Bulgaria with an unknown location (Fehér 1938: 36, obr. 9б; Stanilov 1999: 36–38, obr. 2; Yotov 2004: 71, cat. № 495; Zlatkov 2014: 166); **d.** application from a hanging strap from Drastar (Stanilov 1999: 36–37, cat. № 19; Yotov 2004: 72, cat. № 496)

на XI в. Едно от първите нападения е през 1026 – 1027 г. към тема България и по-точно към нейния център – Сирмиум. През 1034 – 1036 г. печенегите нахлуват отново в темите България и Паристрион. Интерес представляват откритите печати с имената на Кеген и Тирах, съответно южно и северно от Дунав. Това са имената на печенежки водачи, които впоследствие стават съперници и разцепват печенежкото общество. През 1048 г. начело именно с Кеген част от печенежкото общество е било покръстено от император Константин IX Мономах (1042 – 1055)⁴⁴. В периода 1048 – 1053 г. темите България и Паристрион са подложени на постоянни печенежки набези. Тогава започва безконтролното раз-

селване на печенегите южно от Дунав. Такова например е регистрирано в Овче поле. Към средата на XI в. към набезите на късните номади във византийските предели се присъединяват и узите. През 70-те години на XI в. Византия губи тема Паристрион. Цялата ѝ територия, включително и Преслав, е овладяна от печенегите. Анна Комнина, която е съвременник на тези събития, споменава за „миксоварвари“, които се настанили северно от Стара планина. По този начин са назовавани „късните номади“, нахлули и разселили се в териториите между Дунав и Стара планина, от византийския историк и юрист Михаил Аталиат в неговата „История“. Там той описва събитията, свързани с бунта на

⁴⁴ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1965: 122-123; Ivanov, Ivanov 2015: 27-28.

⁴⁵ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1965: 182-183.

Нестор (катепан на Дръстър) през 1074 г. по време на управлението на император Михаил VII Дука (1071 – 1078)⁴⁵. Причината за броженията срещу империята била спирането на субсидиите за пограничното федератско население – т.нар. „миксоварвари“ и по-точно за пограничните войски. Именно в бунта на Нестор печенегите участвали особено активно. През 1081 г. на византийския трон се възкачва Алексей I Комнин (1081 – 1118). Именно през този период империята има сериозни проблеми със селджуките в Мала Азия, които допълнително отслабват военната ѝ мощ. След поражението на ромеите в битката при Манцикерт, състояла се на 26 август 1071 г., отбранителната система по източния византийски лимес е значително нарушена⁴⁶. През 1087 г. Алексей I Комнин предприема поход срещу печенегите и се отправя към Дръстър, където византийската войска претърпява разгром. Реално този поход е първото преминаване на византийска войска северно от Стара планина от 18 години, тъй като за последен път това се е случило през 1059 г. Все пак император Алексей I успява да възстанови византийската власт в Дръстър през 1091 г. След 90-те години на XI в. сведенията в писмените извори за печенеги и печенежки нападения към границите на Византия значително намаляват. Вероятно част от тях са били инфилтрирани във византийското общество. Един от последните печенежки рейдове към територията на империята е през 1122 г., когато киевският княз Владимир Мономах (1113 – 1125) успял да ги изгласка на север. По-късно печенегите отново успели да преминат южно от Стара планина, но отново били изгласкани, този път от византийските войски, водени от император Йоан II Комнин (1118 – 1143). Известно е, че тогава късните номади използвали подвижно укрепление от наредени в кръг талиги, чрез което оказали сериозна съпротива на ромеите⁴⁷.

Вторият компонент на настоящото изследване е свързан с данните за военно при-

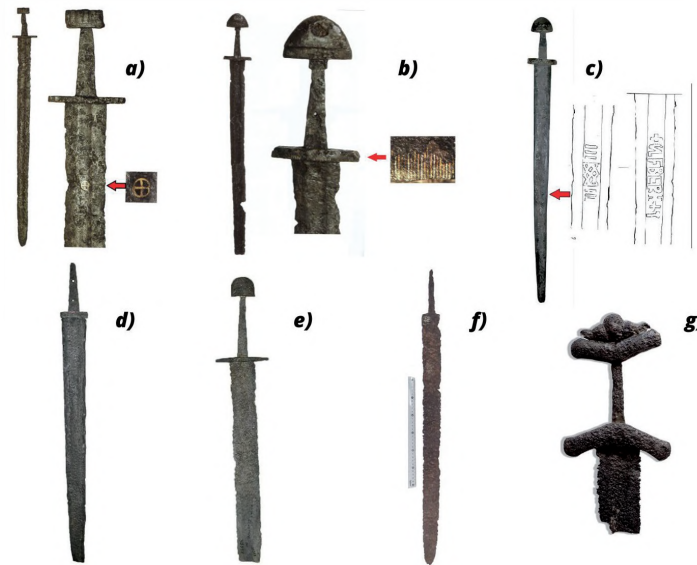
съствие на варяги в земите на Долен Дунав в периода X – XI в.

В европейската история периодът от края на VIII в. докъм средата на XI в. е известен като „викингски“. Това е времето, когато скандинавските племена започват своите военни походи от земите на днешна Норвегия, Швеция, Финландия и северозападните части на Русия към Западна, Централна и Югоизточна Европа. За основен център на варягите е определен остров Gotland в Балтийско море (Южна Швеция). Именно оттам започвал описаният в съчинението на Константин Багренородни (913 – 959) „За управлението на империята“ „Варажки път“ към Константинопол (известен още и като Miklagard – скандинавското наименование на византийската столица)⁴⁸. Той се превърнал в основна търговска пътна артерия за обмен на стоки между Византия и Скандинавия. Преминавал по реките, намиращи се днес в Западна Русия, и завършвал при устието на р. Днепър. От Северното Черноморие варягите продължавали към Делтата на Дунав и от там по море достигали до Месемврия и Анхиало. До византийската столица били изпращани само високопоставени във варяжкото общество пратеници, основно с търговски и дипломатически цели. Причините за попадане на северноевропейски находки на въоръжение на Балканите варират от документираното присъствие на добре въоръжени варяги и военни контингенти от Севера, до търговски отношения между варягите и Византия, които също са добре засвидетелствани във византийските писмени извори. Известно е, че скандинавците през този период търгуват с мед, восък, ценни животински кожи и вероятно с елементи на въоръжението, например с някои конструктивни части на мечове (накрайници на ръкохватки, предпазители и украси на ножници). Тяхното присъствие у нас не е свидетелство единствено за наличието на военни контингенти или за военни кампании на варягите към Балканите, но също така и за търговски

⁴⁶ Tapkova-Zaimova 1976: 90.

⁴⁷ Ivanov, Ivanov 2015: 35.

⁴⁸ Gratski izvori za bulgarskata istoriya 1964: 199-203.

Фигура 8. Мечове със северноевропейски произход от: **a.** Опака (общ. Попово) – тип К (Parushev 1999: 31-32, obr. 1, 2; Yotov 2004: 42, cat. № 422; Zlatkov 2014: 140-141); **b.** околностите на Сливен – тип Н (Zlatkov 2014: 138-139; Sirakov 2018: 143-146); **c.** Albești (Констанца, Румъния) – тип V (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig. 5); **d.** Северна Добруджа с неизвестно местонамиране – тип E/W (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig.7); **e.** Северна Добруджа с неизвестно местонамиране – тип X (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov: 2011, 45, fig. 6); **f.** Кладница (обл. София) (Popov 2018: 137-142; Photo: Samuil Kamburov); **g.** Градешница (обл. Враца) – тип Z (Yotov 2004: 43, cat. № 423; Zlatkov 2014: 142-143; Photo: Samuil Kamburov)

Figure 8. Swords of Northern European origin from: **a.** Opaka (Popovo Municipality) – type K (Parushev 1999: 31-32, obr. 1, 2; Yotov 2004: 42, cat. № 422; Zlatkov 2014: 140-141); **b.** the outskirts of Sliven – type H (Zlatkov 2014: 138-139; Sirakov 2018: 143-146); **c.** Albești (Constanța, Romania) – Type V (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig. 5); **d.** Northern Dobruddzha with unknown location – type E/W (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig.7); **e.** Northern Dobruddzha with unknown location – type X (Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov: 2011, 45, fig. 6); **f.** Kladnitsa (Sofia Province) (Popov 2018: 137-142; Photo: Samuil Kamburov); **g.** Gradeshnitsa (Vratsa Province) – type Z (Yotov 2004: 43, cat. № 423; Zlatkov 2014: 142-143; Photo: Samuil Kamburov)

контакти. Може да се допусне, че е възможно на изработката на местни „балкански“ имитации на някои елементи на въоръжението със северноевропейски произход, макар и да липсват преки данни за производството им конкретно в българските земи.

Основната част от оръжията със северен произход намерени в земите на Долен Дунав представляват мечове и техни конструктивни елементи, както и брадви, датирани в периода X – XI в.⁴⁹ Към цялостно или час-

тично запазените мечове се отнасят образците от: Опака (общ. Попово) (**Фиг. 8a**)⁵⁰, от околностите на Сливен (**Фиг. 8b**)⁵¹; от Albești с надпис „Ulfberht“ (Констанца, Румъния) (**Фиг. 8c**)⁵²; два меча от Северна Добруджа с неизвестно местонамиране (**Фиг. 8d, e**)⁵³; от Кладница (обл. София) (**Фиг. 8f**)⁵⁴ и от Градешница (обл. Враца) (**Фиг. 8g**)⁵⁵. Всички тези оръжия се отнасят към съответни типове мечове по типологията на скандинавския изследовател Jan Petersen⁵⁶. Като отделни

⁴⁹ Gerogiev 1986: 19-23; Yotov 2003; Yotov 2003: 132-135; Yotov 2004: 39-58; Yotov 2008: 321-327; Minaeva, Holmquist 2012; Minaeva 2013; Yotov 2018: 467-484; Yotov, Valeriev, Totev 2018: 103-122; Kamburov 2021: 89-116.

⁵⁰ Parushev 1999: 31-32, obr. 1, 2; Yotov 2004: 42, cat. № 422; Zlatkov 2014: 140-141.

⁵¹ Zlatkov 2014: 138-139; Sirakov 2018: 143-146. Предполага се, че тази находка е свързана с военното присъствие на варяги южно от Стара планина в периода X – XI в.

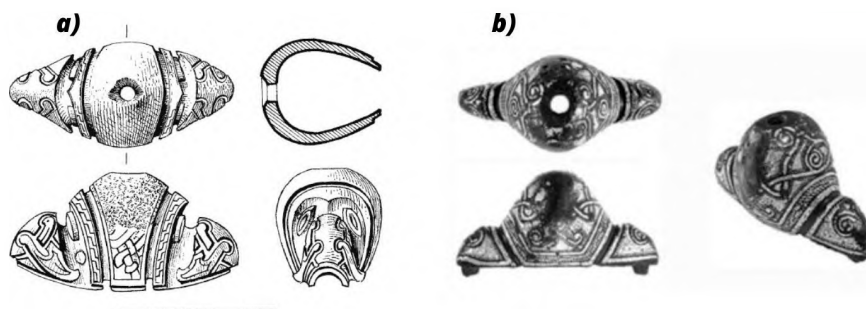
⁵² Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig. 7.

⁵³ Yotov 2008: 324, fig.4; Yotov 2011: 45, fig. 6.

⁵⁴ Popov 2018: 137-142.

⁵⁵ Yotov 2004: 43, cat. № 423; Zlatkov 2014: 142-143.

⁵⁶ Petersen 1919.

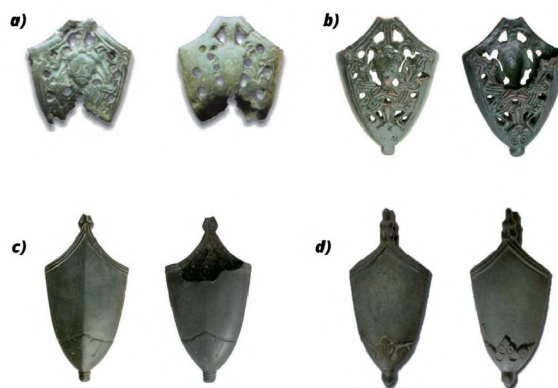

Фигура 9. Накрайници на ръкохватки от: **a.** остров Рăcuiul lui Soare (Румъния) (Popa 1984: 425-431; Yotov 2018: 484, fig. 11, 1); **b.** Североизточна България с неизвестно местонамиране (Yotov 2018: 484, fig. 11, 2)

Figure 9. Pommels from: **a.** Păcuiul lui Soare island (Romania) (Popa 1984: 425-431; Yotov 2018: 484, fig. 11, 1); **b.** Northeast Bulgaria with unknown location (Yotov 2018: 484, fig. 11, 2)

самостоятелни находки на конструктивни елементи на северноевропейски мечове от този период са известни три бронзови накрайника на ръкохватки (pommels), съответно от крепостта на дунавския остров Рăcuiul lui Soare (**Фиг. 9a**)⁵⁷; от късноантичната и средновековна крепост Акве Калиде – Терма (Бургаски Минерални бани) и от Североизточна България с неизвестно местонамиране (**Фиг. 9b**)⁵⁸. В българските земи са открити и

петнадесет накрайника на ножници на мечове, за голяма част от които се предполага северноевропейски произход, а друга част са причислени към т.нар. „източно-пруска група“ (**Фиг. 10a, b, c, d**)⁵⁹. Те са изработени от бронз⁶⁰. Повечето от тях са декорирани със специфични мотиви, характерни за нордическите орнаментални стилове „Borre“ и „Jellinge“, които се развиват в периода от края на IX – XI в. Те се характеризират с

Фигура 10. Накрайници на ножници от: **a.** крепост „Стана“ (обл. Шумен) – със северноевропейски произход (Georgiev 1986: 19-23; Yotov 2003: 12; Yotov 2004: 49, cat. № 436); **b.** околностите на Варна с неизвестно местонамиране – със северноевропейски произход (Yotov 2004: cat. № 437); **c.** крепост до с. Миладиновци, (обл. Търговище) – от т. нар. „източно-пруска“ група (Yotov 2003: 18; Yotov 2004: cat. № 443); **d.** неизвестно местонамиране в Североизточна България – от т. нар. „източно-пруска“ група (Yotov 2003: 16; Yotov 2004: 50, cat. № 440)

Figure 10. Scabbard tips from: **a.** fortress „Stana“ (Shumen Province) – of Northern European origin (Georgiev 1986: 19-23; Yotov 2003: 12; Yotov 2004: 49, cat. № 436); **b.** vicinity of Varna with unknown location – of Northern European origin (Yotov 2003: 132-135; Yotov 2004: cat. № 437); **c.** fortress near the village of Miladinovtsi, (Targovishte Province) – from the so-called „East Prussian“ group (Yotov 2003: 18; Yotov 2004: cat. № 443); **d.** unknown location in Northeast Bulgaria – from the so-called „East Prussian“ group (Yotov 2003: 16; Yotov 2004: 50, cat. № 440)

⁵⁷ Popa 1984: 425-431; Yotov 2018: 484, fig. 11, 1.

⁵⁸ Yotov 2018, 484, fig. 11, 2.

⁵⁹ Georgiev 1986: 19-23; Yotov 2003: 12, 16, 18; Yotov 2004: cat. № 436, cat. № 437, cat. № 443, cat. № 440.

⁶⁰ Yotov 2004: 46.

мотиви на преплитачи се чудовища, вероятно змейове, изработени в ажурна техника. Тези бронзови накрайници са познати на остров Gotland, където най-вероятно са били изработвани. От началната точка на т.нар. „варяжки път“, те се разпространяват в три направления. Първият път е към Гнездово (Горен Днепър), южното Приладожие и оттам към средното течение на Днепър и Кримския полуостров. Вторият е към р. Ока, Поволжието и Прикамието, а третата посока е към Централна Европа и основно към териториите на днешна Полша и Унгария. В днешните български земи има концентрация на този тип находки в Североизточна България. Описаният от Константин VII Багренородни маршрут на известния „Путь из варяг в греки“ съвпада напълно с първите две споменати направления на разпространение на находките. Този факт допълнително подкрепя тезата, че предметите са със северноевропейски произход. Орнаментацията върху бронзовите накрайници на ножници, а и въобще върху голяма част от елементите на въоръжението със северноевропейски произход, представя мотиви от скандинавската митология. Образът на Один върху накрайниците на ножници не е случаен, тъй като освен бог на скалдическата поезия, той е бог и на войната. За варягите, декорацията на накрайниците е имала култово значение, тясно обвързано с Едата. Образите на птицата и змея имат апотропейни функции, чрез тях са се повишавали бойните качества на оръжието. Тези находки в българските земи, датирани X – XI в., предполага да са попаднали тук от североизток – от земите на Южна Русия. Появата им в руските територии вероятно се дължи на засилените търговски, военни и политически отношения с варягите. Друго предположение е, че скандинавски преселници се заселват в северозападните и западни части на Русия и в региона на Прибалтика. Смята се, че една голяма част от материалите са с местно производство, за-

почнало през втората половина на X в. Възниква въпросът кой изработва тези бронзови предмети в руските територии и Източна Европа, дали са местни майстори, постепенно усвоили технологията на изработка или са скандинавски занаятчии, придошли от север откъм т.нар. „Варяжко море“ (както е било известно тогава Балтийско море)?

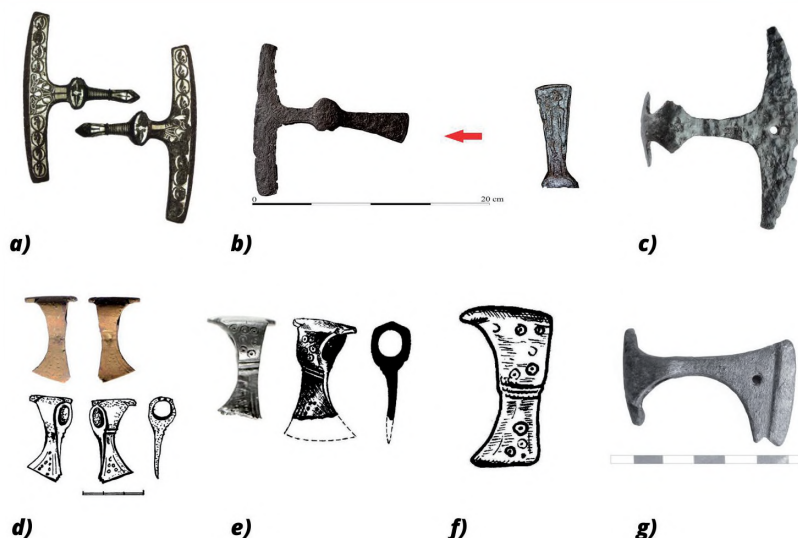
По отношение на находките на брадви в земите на Долен Дунав, част от които биха могли да се свържат с евентуален северноевропейски произход, могат да се посочат следните представителни образци: брадва от крепостта „Стана“ (обл. Шумен) (Фиг. 11a)⁶¹, чиято повърхност е покрита със сребърни инкрустации и апликации, датирана в X – XI в. и брадва от местността „Турек“ до с. Бързина (обл. Враца) със същата датировка (Фиг. 11b)⁶². Богатата декорация и прецизна изработка на тези два образца предполага възможността те да са били използвани със символично предназначение, а не като оръжие. Двете брадви, подобно на някои саби, мечове и бойни ножове, представляват прекрасни примери за инсигнии – парадно въоръжение, подчертаващо ранга на техния притежател в обществото. За съжаление, липсата на археологическа среда при тези образци не позволява да се правят по-конкретни заключения. В района на Сливен, до с. Нейково, е намерена и специфичен тип лека брадва с отвор при острието, вероятно служещ за окачването ѝ (Фиг. 11c)⁶³. Според Кирпичников отворът е служил за пристягане на кожен калъф или за окачване на брадвата към седлото на коня. Според него брадвите, в чиито остриета са оформени отвори, би следвало да се считат за бойни и ги обвързва с въоръжението на средновековната степна конница⁶⁴. В такъв случай тези образци са играли ролята, ако не на основно, то на допълнително оръжие. Някои изследователи предполагат, че този тип брадви са със скандинавски произход и със сигурност са изпълнявали функциите на оръжие. Спо-

⁶¹ Bonev 1983; Yotov 2004: cat. № 587; Zlatkov 2014: 176-177, obr. 76.

⁶² Ivanov 1994: 65-69, obr. 1; Yotov 2004: cat. № 583.

⁶³ Zlatkov 2014: 175-176, obr. 75; Sirakov 2018: 144-145.

⁶⁴ Kirpichnikov 1966: 29.

Фигура 11. Бравди и бравдички (амулетите ?) от: **a.** крепост „Стана“ (обл. Шумен) (Bonev 1983; Yotov 2004: cat. № 587; Zlatkov 2014: 176-177, obr. 76); **b.** местност „Турек“ до с. Бързина (обл. Враца) (Ivanov 1994: 65-69, obr. 1; Yotov 2004: cat. № 583; Photo: Samuil Kamburov); **c.** околностите на с. Нейково (обл. Сливен) (Zlatkov 2014: 175-176, obr. 75; Sirakov 2018: 144-145); **d.** Дръстър (Atanasov 2018: 223, obr. 2); **e.** Преслав (Atanasov 2018: 224, obr. 5); **f.** остров Păcuiul lui Soare (Румъния) (Atanasov 2018: 224, obr. 3); **g.** средновековния Средец (София) (Ivanov 2016: 260, obr. 1)

Figure 11. Axes and axes (amulets ?) from: **a.** fortress „Stana“ (Shumen Province) (Bonev 1983; Yotov 2004: cat. № 587; Inkova 2013; Zlatkov 2014: 176-177, obr. 76); **b.** locality „Turek“ near the village of Burzina (Vratsa Province) (Ivanov 1994: 65-69, obr. 1; Yotov 2004: cat. № 583; Photo: Samuil Kamburov); **c.** vicinity of Neykovo (Sliven Province) (Zlatkov 2014: 175-176, obr. 75; Sirakov 2018: 144-145); **d.** Drastar (Atanasov 2018: 223, obr. 2); **e.** Preslav (Atanasov 2018: 224, obr. 5); **f.** Păcuiul lui Soare island (Romania) (Atanasov 2018: 224, obr. 3); **g.** medieval Sredec (Sofia) (Ivanov 2016: 260, obr. 1)

ред други те са били част от маджарското въоръжение, като ги датират в X в.

В териториите на Долен Дунав, основно в Североизточна България и Югоизточна Румъния (Дръстър, Преслав, Păcuiul lui Soare и др.) са откривани и т.нар. „култови бравдички-амулетите“ (дължината им варира между 4 – 5 см) (Фиг. 11d, e, f)⁶⁵, изработени от бронз и сребро⁶⁶. Подобен образец е намерен и в средновековния Средец (Фиг. 11g)⁶⁷. Тези находки се датират най-общо в периода от втората половина на X – XI в. и се свързват с културата на варягите, тъй като намират множество паралели в Скандинавия и Прибалтика. Съответните образци на дребната металопластика не се причисляват към елементите на въоръжението, а по-скоро са част от религиозните традиции на варягите. Според руския изследовател Николай Макаров в Източна Европа тези култови

бравдички се намират основно като част от инвентара в гробове на млади мъжки индивиди от некрополи в региона на двата големи градски центъра – Киев и Новгород⁶⁸. Поради тази причина някои изследователи допускат възможността тези предмети да представляват отличителни знаци на млади варяжки войни, а не амулетите.

Би могло да се заключи, че бравдата като предмет – част от материалната култура на средновековното общество е можела да изпълнява повече от две функции, както на сечиво и оръжие, така и на елитарен символ.

Необходимо е да се обърне внимание на данните за възможно най-ранното попадане на северноевропейски елементи на въоръжението в земите на Долен Дунав, според историческите събития, свързани с военни конфликти между ромеи и варяго-руси. Едно от най-ранните свидетелства, представено в

⁶⁵ Atanasov 2018: 223, obr. 2; Atanasov 2018: 224, obr. 5; Atanasov 2018: 224, obr. 3.

⁶⁶ Atanasov 2018: 221-234.

⁶⁷ Ivanov 2016: 260, obr. 1.

⁶⁸ Makarov 1992: 41-56; Atanasov 2018: 223-224.

известната „Повесть временных лет“, за военен сблъсък между византийци и варяги, е завършилата с неуспех за северняците морска обсада на Константинопол през 860 г., по време на управлението на император Михаил III (842 – 867)⁶⁹. Няколко десетилетия по-късно Киевският княз Олег (882 – 912) успява да обедини част от руските земи след успешна военна кампания срещу Византия през 907 г. Това довежда до сключването на мирен договор през 911 г., даващ привилегии на русите за търговия с Константинопол. Предполага се, че войската, водена от княз Олег, достига до Константинопол единствено по море. Липсата на писмени сведения относно сухопътна операция на русите в някаква степен изключва тяхното присъствие на балканските територии южно от Дунав по това време. Това елиминира възможността варягите да са оставили материални следи в днешните български земи в периода 907 – 911 г. Синът на Олег – Игор, княз на Киевска Рус между 912 и 945 г., предприема два военни похода срещу Византия. Първият е през 941 г. и той е неуспешен – русите са разбити от ромеите с т.нар. „гръцки огън“. Вторият поход е през 944 г., когато княз Игор достига Делтата на Дунав. Конфликтът е прекратен с подписания мирен договор през 945 г., когато привилегиите на руските търговци са ограничени. Походите на Игор, подобно на тези на баща му – княз Олег, са осъществени изцяло по вода, което отново изключва оставянето на материални следи от военно присъствие на варяги южно от Дунав. В сферата на търговските контакти има сведения, че през втората половина на X в. се сформират три търговски средища по Долен Дунав. Едното е при Дръстър, второто при Диногения, а третото е при Новиодунум. Първите писмени сведения за сухопътна военна операция на варяги в земите южно от Дунав срещу Византия са в „История“ на Лъв Дякон⁷⁰. В нея се описва подробно военния маршрут на сина на княз Игор – Светослав към териториите на Североизточна България. Поради тази причина,

походите на княз Светослав биха могли да се приемат като *terminus post quem* за попадането на елементи на въоръжението със северноевропейски произход в днешните български земи. Характерът на находките (в повечето случаи са случайни или извън обект и среда) не дава възможност да се конкретизира тяхната датировка.

Възможно е Светославовите походи да не са били ориентирани директно към Константинопол. Основната им цел са били земите южно от Дунав и владенията на Първото българско царство⁷¹. Това следва от думите на Светослав в писмо до майка му Олга, отбелязано в „Повесть временных лет“: „Не ми харесва в Киев повече и искам да живея в Преславец на Дунав, който ще е център на моята земя“. Най-вероятно една от основните цели на княз Светослав е била да наложи контрол над търговските пътища от Централна към Югоизточна Европа, преминаващи по Дунав. Походите на русите в периода 968 – 971 г. са една от основните причини за отслабването на военната мощ на Първото българско царство и последвалото завладяване от Византия през 1018 г. През втората половина на X в. около Делтата на Дунав започват да се образуват средища с митнически функции, целящи налагане на контрол над търговията с русите и останалите степни народи. По същото време във Византия се извършват военни реформи. Въведени са нови войскови части – катафрактариите (тежката конница), сведения, за които се съдържат във военния трактат „*Praecepta militaria*“ на император Никофор II (963 – 969). За създаването на тежка кавалерия са познати данни и от Лъв Дякон, който подробно описва обсадата на Дръстър през 971 г. (през това време е под контрола на княз Светослав) от император Цимисхи. Там катафрактариите са били подредени по крилото на византийската войска. Интересно е определението, което византийският хронист Лъв Дякон дава на катафрактариите, като ги нарича „отряд от безсмъртни“. Основната задача на

⁶⁹ *Povest' vremennykh let* 2012: 18.

⁷⁰ *Gratski izvori za balgarskata istoriya* 1964: 245-276.

⁷¹ *Yotov* 2008: 321.

този „отряд“ е била да блокира пътя на русите към Константинопол. Ромейските воители са основната част от военните формирования на императорите Никифор II и Йоан Цимисхи, а по крилата са били разполагани основно наемни контингенти. Такъв контингент е представлявал и създаденият от император Василий II (976 – 1025) „варяжки корпус“. Малко след покръстването на Киевска Рус през 988 г. Василий II наема около 6000 варяги, отговарящи лично за охраната на василевса.

По непубликувани данни от 60-те години на XX в. в околностите на Варна са открити различни предмети със скандинавски произход, които биха могли да се обвържат пряко не само с военното присъствие, но и с продължително отсяждане на варяги в този район⁷².

Забелязва се ярък контраст между броя на откритите оръжия и сведенията от писмените извори за активни военни действия в региона на Североизточна България през втората половина на X в. Отговор на този проблем в някаква степен дават сведенията от съчинението „История“ на Лъв Дякон, свързани с обсадата на Дръстър от византийската армия: „Казват, че в това сражение загинали 15 500 скити. Били взети 10 000 щита и голям брой мечове“⁷³. Отгук става ясно, че след византийската обсада на Дръстър войската на Цимисхи взима като трофеи защитното и нападателното въоръжение на русите. Впечатление прави и липсата на „варяжки“ гробове в тези територии, при наличието на сведения за толкова голям брой загинали руси (не бива да забравяме, че често числените стойности, споменати в писмените извори са силно преувеличени с пропагандна цел). Възможно обяснение дава Лъв Дякон, който подробно описва обсадата

на Дръстър: „Когато настъпила нощта, при пълнолуние, те излезли на полето и потърсили своите мъртвци. Събрали ги накуп пред градските стени, запалили много клади и ги изгорили“⁷⁴.

Присъствието на оръжия и елементи към тях със северноевропейски произход южно от Стара планина освен с наемници от „варяжкия корпус“, могат да се обяснят и със сведения от „История“ на Лъв Дякон. Първото нахлуване на Светославовите войски е през 968 г. Тогава са превзети редица селища в североизточните български земи, атакувана е и крепостта Дръстър. На княз Светослав му се налага да се оттегли към руските територии, тъй като Киев е нападат от печенегите. Русите предприемат ново нападение към Долен Дунав през 969 г., когато продължават да превземат селища в Североизточна България и под техен контрол попада Велики Преслав. Настъплението продължава на юг и през източните проходи на Стара планина навлизат в Горнотракийската низина, достигат и превземат Филипопол. Жестокостта на киевския княз е подробно описана от Лъв Дякон, който споменава: „Разказват, че като превзел с война Филипопол, той жестоко и безчовечно набил на кол 20,000 души от заловените в града“⁷⁵. Военната кампания на русите на юг продължила до 970 г., когато край Аркадиопол император Йоан Цимисхи ги разбива и киевският княз бил принуден да се оттегли на север от Стара планина. Започнало обратно превземане на селищата в североизточните български земи, този път от византийската войска на Цимисхи. Ромеите достигат до Дръстър и го обсаждат, като и тогава княз Светослав успява да избяга и се оттегля отвъд Долен Дунав.

⁷² Yotov 2008: 323; Yotov 2008: pl. VI, 4 a, b; Yotov 2018: 478–480. Освен елементи на въоръжението в Североизточна България и по-точно, в околностите на градските центрове Дръстър, Диногения (с. Гарван) и Новиодунум са открити специфични прешлени за вретено т.нар. „овручки“ („ovruch“) и декорирани яйца от глазирана глина („pisanki“), за които се предполага, че са със скандинавски произход. Подобно (ритуално?) яйце е намерено и в некропола при Одръци. Това дава основание да се допусне по-продължително отсяждане на население от Скандинавия и западните руски територии в земите на Долен Дунав, в близост до Делтата. Споменатите прешлени за вретено са произвеждани около днешния град Овруч в Северозападна Украйна. Те се срещат в днешните български и румънски земи докъм средата на XIII в., а производството и разпространението им е прекратено след Монголските нашествия.

⁷³ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 272.

⁷⁴ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 269.

⁷⁵ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 253.

На път за Киев попада на засада и е убит от печенегите. Тези исторически събития биха могли да са едно от обясненията за попадането на оръжия, части от тях и други предмети със северен произход в териториите южно от Стара планина.

Освен с походите на Светослав и „варяжкия корпус“ някои от елементите на въоръжението със северен произход биха могли да се обвържат и с похода на норвежкия пълководец и владетел Харалд Хардрада – Суровия през 1040 г., в качеството му на византийски съюзник, срещу въстанието на Петър Делян в района между Белград и Ниш. Не бива да се изключва и възможността, причината за разпространението на находки със северноевропейски произход южно от Дунав да е и в резултат на търговския обмен между Византия, Първото българско царство и варягите. Също така част от въоръжението със северноевропейски произход, а и не само, би могло да е „пренесено“ в земите южно от

Дунав именно от т.нар. „късни номади“ (печенегите), за които Константин VII Багренородни споменава, че са имали както военен, така и търговски досег с варягите⁷⁶. Данни за военните сътолковения между Киевска Рус и печенегите черпим и от миниатюри в Мадридския ръкопис на Йоан Скилица⁷⁷.

Постепенно през втората половина – края на XI в. названието „варяги“ престава да се употребява в средновековните наративи. В по-късните византийски писмени извори етнонимът „варяги“ е заменен с „латинци“ или „франки“⁷⁸. Както е добре известно, участие на варяги е засвидетелствано и в Кръстоносните походи в качеството им на наемници. Именно Кръстоносните походи от края на XI – началото на XII в. са историческото събитие, което поставя началото на нова ера във военното дело в Европа и Близкия изток. То води до значителни промени в оръжията, отразяващи (от гледна точка на Изтока) силно западноевропейско влияние.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Извори / Primary sources

Ataliata 1965: *Ataliata*, Michael. 'Historia'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 6, 159 – 197.

Comnenae 1972: *Comnenae*, Anna. 'Alexias'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 8, 7 – 149.

Diaconi 1964: *Diaconi*, Leonis. 'Historiae'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 5, 245 – 276.

Kurze 1890: *Kurze*, Friedrich. 'Reginonis abbatis prumiensis chronicon cum continuati-one Treverensi'. Hannover.

Likhachyov, Tvorogov 2012: *Likhachyov, Dmitriy, Oleg Tvorogov*. „Повесть времен-

ных лет“ ['Povest' vremennykh let']. Saint Petersburg.

Philosophi 1961: *Philosophi*, Leonis. 'Tactica'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 4, 166-174.

Porphyrogenitus 1964: *Porphyrogenitus*, Constantinus. 'De administrando imperio'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 5, 198 – 220.

Pselli 1965: *Pselli*, Michaelis. 'Epistolae'. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 6, 119 – 128.

Tsamakda 2002: *Tsamakda*, Vasiliki. The Illustrated Chronicle of Ioannes Skylitzes in Madrid. Leiden.

⁷⁶ *Gratski izvori za balgarskata istoriya* 1964: 201-202.

⁷⁷ *Tsamakda* 2002: fig. 435, fol. 173r, top.

⁷⁸ *Yotov, Valeriev, Totev* 2018: 119.

Zonarae 1968: Zonarae, Ioannis. „История“ [‘Istoriya’]. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 7, 149 – 208.

Литература / Secondary sources

Alexander 2001: Alexander, David. Swords and Sabers During the Early Islamic Period. – Gladius, No. 21, 193-220.

Atanasov, Stoychev, Doncheva 2004: Atanasov, Georgi, Stanimir Stoychev, Stela Doncheva. Три саби от ранното българско Средновековие (Нови постъпления в РИМ – Шумен) [Tri sabi ot rannoto balgarsko Srednovekovie (Novi postapleniya v RIM – Shumen)]. – Известия на историческия музей Шумен [Izvestiya na istoricheskiya muzey Shumen], No. 12, 73 – 77.

Atanasov 2018: Atanasov, Georgi. Отново за Руско-варяжските култови брадвички на Долен Дунав – Corrigenda et addenda (по повод нови находки от Дръстър/Силистра) [Otnovo za Rusko-varyazhskite kultovi bradvichki na Dolen Dunav – Corrigenda et addenda (po povod novi nahodki ot Drastar/Silistra)]. – Приноси към българската археология [Prinosi kam balgarskata arheologiya], No. 8, 221 – 234.

Bonev 1983: Bonev, Stoycho. Художествената резба върху кост – връзки и влияния с другите приложни техники през IX в. [Hudozhestvenata rezba varhu kost – vrazki i vlianiya s drugite prilozhni tehniki prez IX v.]. – Преслав [Preslav], No. 3, 149 – 159.

Bonev 1993: Bonev, Stoycho. Архитектурен комплекс в Преслав [Arhitekturen kompleks v Preslav]. – Преслав [Preslav], No. 4, 56 – 78.

Dienes 1972: Dienes, Istvan. The Hungarians Cross the Carpathians. Budapest.

Doncheva-Petkova 1999: Doncheva-Petkova, Lyudmila. Одърци. Селище от Първото българско царство [Odartsi. Selishte ot Parvoto balgarsko tsarstvo]. 1. Sofia.

Doncheva, Totev 2011: Doncheva, Stela, Boyan Totev. A New ‘Hungarian’ Type Saber from the Outskirts of Pliska. In: Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube: Proceedings of the Bulgarian-Hungarian Meeting, Sofia, May 27 – 28, 2009 (eds. Lyudmila Doncheva-Petkova, Csilla Balogh, Attila Türk). Sofia – Szeged, 121 – 124.

Doncheva, Totev (in print): Doncheva, Stela, Boyan Totev. Сабя от местността Фисека, Шуменско [Sabya ot mestnostta Fiseka, Shumensko].

Fehér 1938: Fehér, Géza. Военното дело на прабългарите [Voennoto delo na prabalgariite]. Sofia.

Fettich 1937: Fettich, Nándor. A honfoglaló magyarság fémművészége. Budapest.

Fillitz 1971: Fillitz, Hermann. Die Wiener Schatzkammern. Katalog der weltlichen und geistlichen Schatzkammer. Führer durch das kunsthistorische Museum. 2. Vienna.

Georgiev 1986: Georgiev, Pavel. Находка от викингско време [Nahodka ot vikingsko vreme]. – Музеи и паметници на културата [Muzei i pametnitsi na kulturata], No. 3, 19 – 23.

Georgiev 2008: Georgiev, Pavel. Калъп за монетовидни знаци (брактеати) с псевдокуфически надпис от Плиска [Kalap za monetovidni znatsi (brakteati) s psevdokuficheski nadpis ot Pliska]. In: Юбилеен сборник в чест на 100-годишнината от рождението на д-р Васил Хараланов (1907 – 2007) [Yubileen sbornik v chest na 100-godishninata ot rozhdenieto na d-r Vasil Haralanov (1907 – 2007)]. Shumen, 353 – 364.

Ivanov 2016: Ivanov, Mario. Викингска култова брадвичка-амулет от София [Vikingska kultova bradvichka-amulet ot Sofiya]. – Годишник на Националния археологически музей [Godishnik na Natsionalniya arheologicheski muzey], No. 13, 259 – 261.

Ivanov 1994: Ivanov, Plamen. Средновековни бойни брадви от Врачанско [Srednovekovni boyni bradvi ot Vrachansko]. – Известия на музеите в Северозападна България [Izvestiya na muzeite v Severozapadna Bulgariya]. No. 22, 65 – 79.

Ivanov, Ivanov 2015: Ivanov, Rumen, Rosen Ivanov. Погребални обреди на печенежи и кумани по българските земи (XI – XIII в.) [Pogrebalni obredi na pechenezi i kumani po balgarskite zemi (XI – XIII v.)]. Plovdiv.

Kamburov 2021: Kamburov, Samuil. Early Medieval Weapons for Close Combat of North European Origin Found within Present-day Bulgarian Territory. – Bulgarian e-Journal of Archaeology Supplements, No. 8, 89 – 116.

- Kaminskiy, Kaminskaya-Tsokur* 1997: *Kaminskiy, Vladimir, Irina Kaminskaya-Tsokur*. Вооружение племен Северного Кавказа в раннем средневековье [Vooruzheniye plemen Severnogo Kavkaza v rannem srednevekov'ye]. In: Историко-археологический альманах. Вып. 3 [Istoriko-arkheologicheskiy al'manakh. Vyp. 3] (ed. Rauif Munchayev). Armavir, 61 – 69.
- Kanev* 2002: *Kanev, Ivaylo*. Новопостъпила ранносредновековна сабя във фондовете на Националния исторически музей [Novopostapila rannosrednovekovna sabya vav fondovete na Natsionalniya istoricheski muzey]. In: Acta Musei Varnensis, I (eds. Valeri Yotov, Vesselin Nikolov, Vladimir Slavchev). Varna, 119 – 122.
- Kirpichnikov* 1966: *Kirpichnikov, Anatoliy*. Древнерусское оружие. Вып. 1. Мечи и сабли IX – XIII вв. – Археология СССР. Свод археологических источников, E1-36 [Drevnerusskoye oruzhiye. Vyp. 1. Mechi i sabli IX – XIII vv. – Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov, E1-36]. Moskva-Leningrad.
- Konstantinov* 2011: *Konstantinov, Konstantin*. Към въпроса за въоръжението в Първото българско царство [Kam vaprosa za vaorazhenieto v Parvoto balgarsko tsarstvo]. In: Историки. Том 4. Научни изследвания в чест на професор дин. Иван Карайотов по случай неговата 70-годишнина [Istorikii. Tom 4. Nauchni izsledvaniya v chest na profesor din. Ivan Karayotov po sluchay negovata 70-godishnina] (eds. Ivan Yordanov, Rositsa Angelova, Konstantin Konstantinov, Todor Todorov). Shumen, 293 – 298.
- Makarov* 1992: *Makarov, Nikolay*. Древнерусские амулеты-топорики [Drevnerusskiye amulety-toporiki]. – Российская археология [Rossiyskaya arkheologiya], No. 2, 41 – 56.
- Matanov* 2022: *Matanov, Hristo*. Средновековните Балкани. Исторически очерци [Srednovekovnite Balkani. Istoricheski ocherts]. Sofia.
- Merpert* 1955: *Merpert, Nikolay*. Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье [Iz istorii oruzhiya plemen Vostochnoy Yevropy v rannem srednevekov'ye]. – Советская археология [Sovetskaya arkheologiya], No. 23, 131 – 168.
- Minaeva, Holmquist* 2012: *Minaeva, Oksana, Lena Holmquist*. Български паралели на източните находки на металопластиката от Бирка [Balgarski paraleli na iztochnite nahodki na metaloplastikata ot Birka]. Plovdiv.
- Minaeva* 2013: *Minaeva, Oksana*. Викингски находки на Балканите: Функция, семантика, стилова интерпретация [Vikingski nahodki na Balkanite: Funktsiya, semantika, stilova interpretatsiya]. Sofia.
- Oakeshott* 1960: *Oakeshott, Ewart*. The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. Woodbridge.
- Pálóczi-Horváth* 1989: *Pálóczi-Horváth, András*. Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary. Budapest.
- Parushev* 1999: *Parushev, Средновековен меч от Поповско (края на X – началото на XI век)* [Srednovekoven mech ot Popovsko (kraya na X – nachaloto na XI vek)]. – Archaeologia Bulgarica, No. 1, 31 – 32.
- Petersen* 1919: *Petersen, Jan*. De norske vikingesverd: en typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Videnskapselskabet's Skrifter. II, Hist.-Filos. Klasse. No. 1. Kristiania (Oslo).
- Popa* 1984: *Popa, Radu*. Knaufkrone eines wikingerzeitlichen Prachtschwertes von Păcuiul lui Soare. – Germania, No. 62, 425 – 431.
- Popov* 2016: *Popov, Stoyan*. Early Mediaeval Sword and Sword-pommels from North-Eastern Bulgaria. – Русский сборник [Russkiy sbornik], No. 8(1), 109 – 112.
- Popov* 2018: *Popov, Stoyan*. Четири меча от Националния археологически музей в София [Chetiri mecha ot Natsionalniya arheologicheski muzey v Sofiya]. In: Acta Musei Varnensis, X-2. Военни експедиции, въоръжение и снаряжение (античност и средновековие) [Voenni ekspeditsii, vaorazhenie i snaryazhenie (antichnost i srednovekovie)] (ed. Igor Lazarenko). Varna, 137 – 142.
- Rabovyanov* 2011: *Rabovyanov, Deyan*. Early Medieval Sword Guards from Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, No. 15(2), 73 – 86.
- Rabovyanov* 2013: *Rabovyanov, Deyan*. Средновековни предпазители за меч от България [Srednovekovni predpaziteli za mech ot Bulgariya]. – Приноси към българската археология [Prinosi kam balgarskata arheologiya], No. 7, 99 – 114.

Rabovyanov 2019: *Rabovyanov, Deyan*. Средновековен предпазител за сабя и част от метален обков за ножница от разкопките на крепостта Хоталич до Севлиево [Srednovekoven predpazitel za sabya i chast ot metalen obkov za nozhnitsa ot razkopkite na krepostta Hotalich do Sevlievo]. In: Севлиево и Севлиевският край. Археологически проучвания, Юбилеен сборник по случай четиридесет години от началото на археологическите разкопки на ранновизантийската и средновековна крепост при град Севлиево [Sevlievo i Sevlievskiyat kray. Arheologicheski prouchvaniya, Yubileen sbornik po sluchay chetirideset godini ot nachaloto na arheologicheskite razkopki na rannovizantiyskata i srednovekovna krepost pri grad Sevlievo] (ed. Diana Koseva). Sevlievo, 123 – 130.

Savenko 1986: *Savenko, Sergey*. Этнокультурная характеристика богатых погребений конца XI – первой половины XII вв. могильника Кольцо-Гора [Etnokul'turnaya kharakteristika bogatykh pogrebeniy kontsa XI – pervoy poloviny XII vv. mogil'nika Kol'tso-Gora]. In: Этнокультурные проблемы бронзового века Северного Кавказа [Etnokul'turnyye problemy bronzovogo veka Severnogo Kavkaza] (ed. Tamerlan Turgiyev). Ordzhonikidze, 75 – 92.

Schulze-Dörrlamm 1984: *Schulze-Dörrlamm, Mechthild*. Das ungarische Kriegergrab von Aspries-lès-Corps. Untersuchungen zu den Ungarneinfällen nach Mittel, West und Südeuropa (899 – 955 n.Chr.) mit einem Exkurs: Zur Münzchronologie altungarischer Gräber. – Jahrbuch des Römisch Germanischen Museums in Mainz, No. 31, 473 – 514.

Sirakov 2018: *Sirakov, Nikolay*. Меч и бойна брадва – скандинавско оръжие от фонда на музея в Сливен [Meh i boynabradva – skandinavsko orazhie ot fonda na muzeya v Sliven]. In: Acta Musei Varnensis, X-2. Военни експедиции, въоръжение и снаряжение (античност и средновековие) [Voenni ekspeditsii, vaorazhenie i snaryazhenie (antichnost i srednovekovie)] (ed. Igor Lazarenko). Varna, 143 – 146.

Spinei 2022: *Spinei, Victor*. The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century. Amsterdam.

Stanilov 1999: *Stanilov, Stanislav*. Старобългарски коланни гарнитури за оръжия от Североизточна България [Starobalgarski kolanni garnituri za orazhiya ot Severoiztochna Bulgariya]. – Археологически вести [Arheologicheski vesti], No. 1, 33 – 40.

Tapkova-Zaimova 1976: *Tapkova-Zaimova, Vasilka*. Долни Дунав – гранична зона на Византийския запад [Dolni Dunav – granichna zona na Vizantiyskiya zapad]. Sofia.

Vinogradov 1983: *Vinogradov, Vitaliy*. Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Cu. – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, No. 35, 211 – 220.

Yotov 1992: *Yotov, Valeri*. Сабя от ранносредновековното селище до с. Дебрене, Добричко [Sabya ot rannosrednovekovното selishte do s. Debrene, Dobrichko]. – Добруджа [Dobrudzha], No. 9, 141 – 145.

Yotov 2003: *Yotov, Valeri*. The Vikings on the Balkans. Varna.

Yotov 2003: *Yotov, Valeri*. Накрайници от групата „германски четириног звяр“ в „животинския стил на Балтийско море“ [Nakraynitsi ot grupata „germanski chetirinog zvyar“ v „zhivotinskiya stil na Baltiysko more“]. – Плиска-Преслав [Pliska-Preslav], No. 9, 132 – 135.

Yotov 2004: *Yotov, Valeri*. Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие (VII–XI век) [Vaorazhenieto i snaryazhenieto ot balgarskoto Srednovekovie (7 – 11 vek)]. Sofia.

Yotov 2008: *Yotov, Valeri*. A Note on the 'Hungarian Sabers' of Medieval Bulgaria. In: The other Europe in the middle ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans (ed. Florin Curta). Leiden – Boston, 327–338.

Yotov 2008: *Yotov, Valeri*. The Vikings on the Balkans (10th–11th centuries). Strategic and tactical changes. New archaeological data on the weaponry. – Arhaeologia Baltica, No. 8, 321 – 327.

Yotov 2011: *Yotov, Valeri*. Byzantine Time Swords (10th–11th centuries) in Romania. – Studia Universitatis Cibiniensis (Series Historica), No. 8(1), 35 – 45.

Yotov 2014: *Yotov, Valeri*. Византийският меч (VII – XI век) [Vizantiyskiyat mech (7 – 11 vek)]. In: Цар Самуил († 1014) в битка за България [Tsar Samuil († 1014) v bitka za Bulgariya]. Sofia, 91 – 103.

Yotov 2015: Yotov, Valeri. Предпазител на меч от Плиска [Predpazitel na mech ot Pliska]. – Плиска-Преслав [Pliska-Preslav], No. 11, 233 – 241.

Yotov 2018: Yotov, Valeri. Data about Northmen's Presence in the Lower Danube area. – *Studia Romana et Mediaevalia Europaensia*, No. 13, 467 – 484.

Yotov, Valeriev, Totev 2018: Yotov, Valeri, Yoto Valeriev, Boyan Totev. Traces of Scandinavian Warriors' Presence on the Balkans. – *Acta Musei Varnaensis*, No. 10(1), 103 – 122.

Zlatarski 1971: Zlatarski, Vasil. История на българската държава през средните векове. История на Първото българско царство. От славянизацията на държавата до падането на Първото българско царство [Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Istoriya na Parvoto balgarsko tsarstvo. Ot slavyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto balgarsko tsarstvo]. 1(2). Sofia.

Zlatkov 2014: Zlatkov, Metodi. Сабя от Яребица [Sabya ot Yarebitsa], Сабя от района на Плиска [Sabya ot rayona na Pliska], Апликация на ремък за окачване на сабя, Варна, № 4938 [Aplikatsiya na remak za okachvane na sabya, Varna, № 4938], Апликация на ремък за окачване на сабя, Варна, № 5000 [Aplikatsiya na remak za okachvane na sabya, Varna, № 5000], Меч от Опака [Mech ot Opaка], Меч от Сливен [Mech ot Sliven], Меч от Градешница [Mech ot Gradeshnitsa], Брадва от Стан [Bradva ot Stan], Брадва от Нейково [Bradva ot Neykovo]. In: Цар Самуил (†1014) в битка за България [Tsar Samuil (†1014) v bitka za Balgariya] (ed. Lyudmil Vagalinski). Sofia, 138 – 139, 140 – 141, 142 – 143, 162 – 163, 164 – 165, 166, 175 – 176, 176 – 177.

Електронни ресурси / Sites

Der „Säbel Karls des Großen“ – https://www.europeana.eu/en/item/15502/SK_WS_XIII_5 (29.05.2023)

Foreign Military Contingents and Troops on the Lower Danube in the Period late 9th – mid 11th century

Samuil Kamburov

The current study analyzed the data on the presence of foreign military contingents and troops in the Balkans during the late 9th – mid-11th centuries. Particular attention is paid both to the information available in the written sources and to the material evidence (elements of armament) that prove to some extent the existence of military elements 'external' to Byzantium and the First Bulgarian Kingdom. The period under consideration was extremely dynamic in terms of military campaigns raids and mercenary activities in the lands along the Lower Danube. From the end of the 9th to the beginning of the 10th century the so-called late nomads, or more specifically Magyars and Pechenegs, began to cross south of the Danube. Some of them were used as mercenaries. The study also sheds light on the presence of troops and mercenaries from Northern Europe in the Balkan territories. In the second half of the 10th century, the Balkans became the object of raids mainly by the Varyago-Russians. It is about the campaigns of the Kievan prince Svetoslav I Igorevich (963 – 972) in the period 968 – 971 to the Bulgarian lands and Constantinople under the rule of the Byzantine emperor John Tzimiskes (969 – 976). A little more than a decade later, after the Christianisation of Kievan Rus in 988, Emperor Basil II (976 – 1025) recruited about 6,000 Varangians to form his guards and thus created the so-called 'Varangian Corps', personally responsible for guarding the Byzantine Emperor. Discoveries of northern European origin weaponry in the Balkans are associated with well-armed military contingents from the North and trade relations between the Varangians and Byzantium, which are also well-attested in Byzantine written sources. The study also traces the events and analyses the data (written and material) that we have about the massive late nomadic raids in the 11th century in the lands of the Lower Danube.

